

УДК 78.27; 78.9

Раїса Сахарчук

**ТРАДИЦІЯ МНОГОЛІТСТВУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ
КОМПОЗИТОРСЬКІЙ ТВОРЧОСТІ: ДУХОВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ
«БОЖЕ ВЕЛИКИЙ, ЄДИНИЙ», муз. М. ЛИСЕНКА, сл. О. КОНИСЬКОГО**

Розглядається історія утвердження давньої традиції многолітствування в українській композиторській творчості, що послужувала основою для формування самодостатнього музичного жанру Многоліття. Особлива увага приділена музично-теоретичному аналізу духовного гімну України «Боже Великий, Єдиний» (муз. М. Лисенка, сл. О. Кониського), що завершується урочистим многолітствуванням. Аналізується палітра музичних засобів, які всесторонньо розкривають значущість життєстверджуючого побажання «многії літа».

Ключові слова: традиція многолітствування, многоліття, духовний гімн, молитва, Микола Лисенко.

Тривалий процес утвердження і самовизначення української державності вимагає наукового осмислення проблем вітчизняної історії та різноманіття музичного здобутку. Оцінка й аналіз культурних надбань дозволяють досягнути окремі складові музичної спадщини та дають можливість розширити діапазон українських музичних традицій, що не втрачають своєї актуальності у музичній практиці сьогодення. Серед них традиція многолітствування, яка, не дивлячись на тисячолітню історію побутування на теренах України, сьогодні перебуває на вістрі відродження й популярності. Вітальна формула «многії літа» широко побутує в усній святковій та повсякденній практиці нашого народу, постає базовим елементом формування самодостатнього музичного жанру Многоліття.

Прийшовши разом з християнським віровченням, традиція не лише утвердилась у церковному та княжому побуті, а й пройшла багатовіковий процес інтеграції в інші сфери культурного життя. Як наслідок, сьогодні вже важко уявити рідне святкування (день народження, іменини), церковний обряд чи урочистий офіційний захід, які б не супроводжувало побажання або виконання Многоліття. Насамперед, це пов'язано з життєствердним змістовним наповненням, що передбачає символічне побажання не лише довгого, а й щасливого та праведного життя.

У тривалій боротьбі українців за державну незалежність Многоліття утвердилось як проміжний жанр між церковною та світською сферами, що символізував віру в краще майбуття України. Тому такі найвизначніші моменти в історії державотворення, як: Переяславська Рада (1654 р.), проголошення Універсалів Української Центральної Ради (1917–1918 р.) супроводжувалися виконанням Многоліття.

Починаючи з X ст. і досі традиція, як і сам жанр, є усталеною та незмінною складовою християнської церковної практики: для завершення Літургії, особливо урочистої чи святкової, характерним є виголошення або спів многоліття архієреям, настоятелям та парафіянам [2]. Грецькі за походженням варіанти многолітствування «Іс полла еті, деспота» (грец. Εἰς πολλὰ ἔτη, δέσποτα – На многії літа, владику) та «Тон деспотін» (грец. Τὸν δεσπότην καὶ ἀρχιερέα ἡμῶν Κύριε φύλαττε – Владику й архієрея нашого, Господи, збережи на многії літа) є неодмінною скла-

довою архієрейського богослужіння та виконуються згідно з церковним уставом: під час входу в храм і облачення архієрея, при благословенні народу хресним знаменням.

Сьогодні на території України побутують більше сотні авторських та народних варіантів многоліть, адже жанр стоїть на перетині основних культурних традицій (церковної, світської та народної) та вже тривалий час залишається в колі інтересів провідних українських композиторів, починаючи від доби українського музичного класицизму (хорова творчість Д. Бортнянського, А. Веделя, Д. Березовського) і до сучасної композиторської практики (Л. Дичко, В. Сильвестров та ін.).

Широке розповсюдження традиції та використання вітальної формули «многії літа» присутнє в українській народній музиці (шедрівки, колядки, весільні пісні), обрядах. Традиційно многолітствуванням завершувались народні думи.

Наприклад:

Даруй, Господи, миру царському,
Народу Християнському,
Всім православним Християнам
На многая літа!

(Дума про Марусю Богуславку) [1, с. 235]

Велиши, Господи, в просьбах і в молитвах!
У люду царському, народу християнському –
Усім головам вислухащим,
От нам мати многа літа
До конца віка! [1, с. 336]

(Про втечу трьох братів з Азова)

Оригінальні варіанти многоліть включені до репертуару провідних фольклорних колективів країни, таких як: «Божичі», «Древо», «Козацька хорєя», «Буття», «Крालиця», «Многая лета». Широкого використання вітальна формула набуває і в сучасній естрадній творчості.

Процес проникнення традиції у професійну композиторську діяльність розпочався у XVIII ст. – на етапі становлення та бурхливого розвитку української хорової музики. Урочисті – велике і мале многоліття Д. Бортнянського та надзвичайно розспівне многоліття А. Веделя – досі залишаються одними з найбільш виконуваних у церковній та світській практиках України, а особливо професійними хоровими колективами.

Пізніше традицію підтримали та реалізували у своїй творчості представники «перемиської школи» – М. Вербицький, І. Лаврівський, С. Воробкевич. Ставлячи за мету не лише зберегти, а й продовжити та розвинути традиції українського хорового співу, ця композиторська плеяда відіграла важливу роль у суспільно-культурному та просвітницькому житті Галичини [5]. У цей же час на хвилі національного музичного відродження розгортає свою діяльність основоположник світської національної композиторської школи М. В. Лисенко. Традиція многолітствування знаходить відображення в одному з найвідоміших творів митця – духовному гімні нашої держави «Молитві за Україну» або ж «Боже Великий, Єдиний» на сл. О. Кониського.

До жанру Многоліття звертаються послідовники М. В. Лисенка – М. Леонтович, К. Стеценко, Я. Яциневич, О. Кошиць – талановите покоління творців величезного доробку хорового репертуару, що становить видатний внесок у репрезентацію та популяризацію вітчизняного музичного мистецтва.

Через тривале підпорядкування та постійні утиски з боку Російської імперії та її церкви, зокрема, в сучасній православній практиці московської традиції поширились і продовжують побутувати многоліття, створені російськими церковними (А. Архангельський, А. Кастальський, В. Тітов, П. Турчанінов, П. Чесноков) та світськими митцями (П. Чайковський, С. Прокоф'єв).

Многоліття мали місце також у творчості представників української діаспори – А. Гнатишина, І. Соневицького, З. Злочовського та ін., як одна зі складових збереження, розвитку та популяризації української музичної традиції. До жанру Многоліття звертаються й сучасні творці світської та церковної музики: Л. Дичко, В. Сильвестров, М. Шух, О. Тарасенко та ін. Постійно зростає кількість аранжувань та перевидань народних розспівів многоліть різноманітних церковних та регіональних наспівів, що включені до репертуарів фольклорних колективів. Значно популяризувалась традиція в сучасній естрадній творчості, особливо у патріотичних композиціях: «Многая літа» на муз. П. Зіброва та сл. Ю. Рибчинського, «Многая літа» на муз. І. Білозіра та сл. Б. Стельмаха з репертуару гурту «Ватра», «Многая літа» з репертуару українсько-польського гурту «Еней».

Отже, на основі зібраного нотного та аудіо матеріалу простежується тривалий процес утвердження традицій многолітствування, спочатку у церковній композиторській творчості, фольклорній практиці, а згодом у світській та сучасній естрадній музиці. Значна палітра музичних зразків, що різняться за вербальним текстом, музичними засобами, фактурним викладом та формою, але об'єднаних єдиним оптимістичним побажанням, створює окремий життєствердний пласт української музичної культури. Вагоме місце у ньому посідає унікальний твір-молитва «Боже Великий, Єдиний» на слова письменника й громадського діяча О. Кониського (1836–1900) та музику М. В. Лисенка. Композиція завершується урочистим многолітствуванням для усієї України та її нації, яка по сей день продовжує боротьбу за свою незалежність.

В оцінках твору українськими музикознавцями розкривається потужна патріотична складова творчості М. Лисенка: «Адже та сила, з якою Лисенко так любив свій народ, те переживання його історичної трагедії, те тонке відчуття його національності – все це дозволило йому створити такий простий і, водночас, величний духовний гімн «Боже Великий, Єдиний», що став виразником віковичних сподівань українського народу, його справжньою «Молитвою за Україну» [8, с. 4]. Урочистий твір вже визнаний в народі церковним гімном України, адже виконується на завершення богослужіння у Греко-Католицькій Церкві та УПЦ Київського патріархату.

Виходячи зі значущості та популярності композиції, багато науковців і, зокрема музикознавців, зверталися до історії його написання та виконання: Р. Кирчів, Р. Скорульська, В. Трембіцький, Ф. Погребенник, В. Кузик та ін. Детальну інформацію щодо історії появи гімну зібрав професор Роман Кирчів, посилаючись на листування галицького літератора та громадського діяча Павла Кирчіва з

Франком та його брата Богдана Кирчіва з Олександром Кониським. Відомо, що Богдан Кирчів познайомився з Кониським ще студентом Львівської духовної семінарії. Сталося це тоді, коли письменник виступав перед студентами львівської семінарії в 1884 році. Семінаристи мали намір видати збірник народних та авторських пісень, а тому 26 січня 1885 р. Б. Кирчів написав лист О. Кониському, прохаючи його надіслати до збірника власні й Лисенкові твори. Цей лист став історичним поштовхом, що об'єднав творчий потенціал друзів і сподвижників М. Лисенка і О. Кониського. Вже 26 березня 1885 року О. Кониський повідомив Б. Кирчіву: «На сей раз маю до Вас ось яку просьбу, я написав «Молитву» руських дітей, а М. Лисенко завів її на ноти і придбав дуже хорошу музику, котра дуже усім сподобалась. На лихо, у нас не можна її надрукувати, а, на нашу думку, варто було б той гімн розповсюдити і в селах, і в школах Галичини. Тим-то я післав «Молитву» з нотами до високоповажного Володимира Шухевича, просячи його поради, як би то надрукувати, щоби «Молитва» була надрукована ще в маї. [...] Моє бажання каже, щоб видання було не розкішним, але дешеве якомога, щоб могли і селяни його набути. Гроші від продажу прошу повернути на користь Вашого Комітету на кошти видання Вашого «Кобзаря» [...] Хотів би знати думку Шухевича, Вахнянина та інших композиторів, жду Вашої відповіді. Ваш щирий Перебендя» [13, с. 20].

В. Шухевич відповів О. Кониському, що твір прекрасний, але важкий для вивчення, адже сильно відрізнявся від типових школярських куплетних пісень. Також висловлює прохання Лисенку зробити полегшений варіант, який би краще сприймався дітьми, хоча погодився на видання у поданому вигляді. М. Лисенко не зважив на «регіональні побажання», і вже 29 травня 1885 р. В. Шухевич повідомляє: «„Молитву“ передав я до літографа. Скоро буде готова, повідомлю Вас». На титулі першодруку зазначалось «Молитва. Гімнъ на жѣночи голоси» [13].

Отже, можна датувати єдиний лисенківський релігійний твір на авторський текст лютим-березнем 1885 р. З того часу «Молитва» набула широкої популярності в Галичині і поза нею.

Зустрічаємо свідчення, що вперше духовний гімн прозвучав у Тернополі 1 серпня 1885 року на літературно-мистецькому вечорі, присвяченому пам'яті відомого українського письменника та історика Миколи Костомарова. Духовний гімн одразу став дуже популярним у Галичині і на Буковині, а на початку двадцятого століття повернувся і на Велику Україну, де на нього було покладено табу з приходом більшовицької влади.

Особливого символічного значення «Боже Великий, Єдиний», або як прийнято називати «Молитва за Україну», набула в добу творення української державності 1917–20: у виконанні багатотисячних хорів (під орудою К. Стеценка), що зібралися на площі Б. Хмельницького у Києві, композиція звучала на національно-патріотичному мітингу (20 грудня 1917 р.), і в день злуки УНР і ЗУНР (22 січня 1919 р.). Від кінця 1922 року, після утвердження радянської влади в Україні, «Молитва» на довгі роки була вилучена зі списку творів М. Лисенка й духовного життя народу [7]. Та твір продовжував виконуватись, адже «ставши забороненою, зацькованою на Україні, пісня, проте, знайшла притулок і захисток в українських середовищах у зарубіжних країнах – Канаді, США, Австралії – всюди, де живуть

співолюбні українці» [11, с. 26]. Саме пісня завжди душевно єднала представників діаспори з далекою батьківщиною, живила їх духовно-патріотичні почуття. З утвердженням незалежності композиція знову набула широкого побутування та «як всенародно визнаний Духовний Гімн нової незалежної держави прозвучав у момент інавгурації першого Президента України Л. М. Кравчука» [13, с. 19].

По смерті М. Лисенка з'являються нові хорові версії твору, які представлені у виданні М. Юрченка «Микола Лисенко. Релігійні твори» [8]. Це найвідоміші варіанти «хорових розкладок» В. Матюка (1907), К. Стеценка та О. Кошиця (1910-ті), що включають незначні текстові, мелодичні та гармонічні варіації. Найбільшого поширення набула версія О. Кошиця. Варто зазначити, що неодноразово редагувалася й текстова частина церковного гімну: в оригіналі були слова «Нам Русь-Україну храни», яке у зв'язку із введенням єдиного національно-територіального терміну «Україна» (після 1920 р.) було замінено на «Нам Україну...»; замість «освіти» використовувалося архаїчне «осіни». При аналізі численних хорових аранжувань твору, ми зіткнулися з безліччю незначних текстових варіацій, що потребують окремого розгляду. Та незмінним залишається завершальне многолітствування «Щастя дай, Боже, народу і (на) многая, многая літа!», що допомагає розкрити весь символічний зміст композиції, продовжуючи та популяризує найкращі здобутки української музичної традиції.

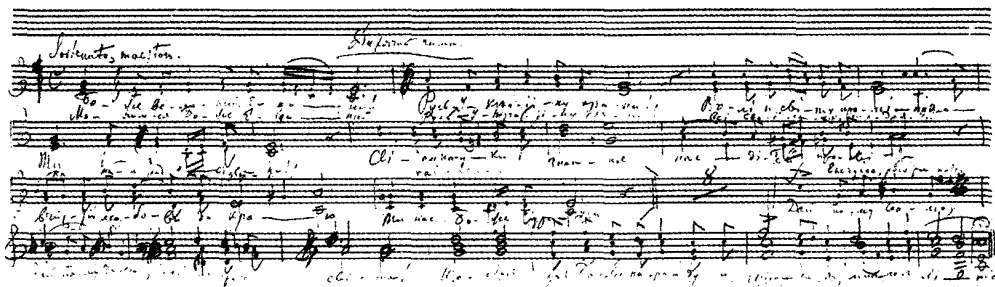
М. Лисенко майстерно розкриває та передає глибокий зміст тексту вірша О. Кониського відповідними засобами музичної мови – виразною мелодикою з елементами розспівності (особливо на ключових зверненнях «Боже Єдиний»), стриманим темпом – *Sostenuto*, *maestoso*, прозорою гармонією зі співставленням паралельних тональностей (11 та 26 такт), характерними динамічними відтінками та чітким драматичним спрямуванням до кульмінації. Гомофонно-гармонічний виклад фактури, куплетно-варіаційна основа складної двочастинної форми, відносно проста ритміка і метр роблять твір доступнішим для виконання та народного сприйняття, що має велике значення для подальшої популяризації пісні-гімну.

Протягом усієї композиції відчувається тонка взаємодія музики та слова. Розгорнутий мелодизм, витриманий темп, тиха динаміка перших трьох куплетів вводять у настрій трепетної молитви-прохання, яка відображає широку гаму патріотичних почуттів. Вибудована сюжетна лінія літературного і музичного тексту підводить до яскраво вираженої смислової кульмінації, де активізація темпу та низхідні квартові рухи мелодії підкреслюють ствердне прохання, перш за все – волі, якої віками прагнули та виборювали українці. На завершення композиції, як життєстверджуючий гімн, у високій теситурі (особливо враховуючи, що твір писаний для дітей) та на форте, звучить побажання щастя та традиційна вітальна формула «многая літа», що концептуально вивищує та підсумовує авторський задум.

Завершальне многолітствування розпочинається висхідним квартовим стрибком та динамічним акцентом на першій долі (31 такт), зазначеним у рукописі М. Лисенка. Відповідні динамічні та мелодичні прийоми, а саме: яскраве форте, укрупнення тривалостей та низхідні мелодичні поступеневі ходи підкреслюють глибину та значущість завершального прохання-побажання:

Використані друковані ноти згідно з автографом, що зберігається у Музеї видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Михайла Старицького:

Отже, традиція многолітствування пройшла тривалий процес інтеграції в українську професійну композиторську творчість та широко побутує у всіх сферах сучасного культурного життя: церковній – є завершальним елементом Літургії, усталеною складовою архієрейського богослужіння, що виконуються згідно з церковним уставом; народній – використовується у весільному, колядницькому обряді, є традиційним завершенням народних дум; світській – супроводжує найбільші державні урочистості та ювілейні святкування.

Будучи життєстверджуючим завершенням духовного гімну України, сьогодні традиція невпинно популяризується та розвивається у трьох основних напрямках:

- у професійній композиторській творчості, як частина Літургії (Л. Дичко), або ж як самостійний духовний твір (В. Сильвестров);
- сучасній естрадній творчості;
- при переосмисленні та аранжуванні народних зразків многоліть.

Raisa Sakharchuk. Mnoholitstvuvannya tradition in Ukrainian composer creativity: spiritual anthem of Ukraine «Oh God, Almighty and Only» music by M. Lysenko, lyrics by O. Konytsky.

Tradition mnoholitstvuvannya – organic component of Ukrainian spiritual culture, which in the years of independent Ukraine is experiencing particular growth. but for centuries integrated into all spheres of of cultural life: church, secular and folk. Congratulatory formula «many years» exists widely in oral daily and public practice, there is a basic element forming a self-contained musical genre Polychronion. In Ukraine there is more than a hundred author's and folk variants of Polychronions that vary in verbal text, musical techniques, texture presentation and form, and therefore require separate musicological research.

The process of penetration tradition in professional composing activities, which began in the XVIII century – on the stage of formation Ukrainian choral music (art D. Bortniansky, A. Wedel). By genre Polychronion repeatedly appealed the representatives of "Peremyshl school" – M. Verbitsky, I. Lavrivsky, S. Vorobkevych, outstanding generation of followers of M. Lysenko – M. Leontovich, K. Stetsenko, J. Yatsynevych O. Kosice and modern creators of

secular and church music – L. Dychko, V. Silvestrov, M. Schukh, O. Tarasenko and others. Polychronions presented in the work of the representatives of Ukrainian diaspora – A. Hnatyshyn, I. Sonnevitsky and others, as one of the components of the preservation, development and popularization of Ukrainian musical tradition.

Tradition mnoholitstvuvannya is reflected in the spirit hymn of our state “Prayer for Ukraine” or “Oh God, Almighty and Only” music by M. Lysenko and lyrics by O. Konysky. At the end of songs, continuing the best Ukrainian traditions, in the high tessitura, on the fort sounds grand mnoholitstvuvannya for our nation that conceptually summarizes the author's intent and reveals the depth and significance of the patriotic meaning of the text of the poem.

Keywords: *tradition mnoholitstvuvannya, polychronion, spiritual anthem, M. Lysenko.*

Література

1. Исторические песни малорусского народа / с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. – Київ : Тип. М. П. Фрица, 1874. – Т. I. – 336 с.
2. Ісіченко І. Многоліття як завершальний елемент літургії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/>
3. Історія української музики: у 6 т. / ред. М. М. Гордійчук. – К. : Наукова думка, 1992. – Т.4. – 649 с.
4. Калениченко А. М. В. Лисенко і світова музична культура : Не зовсім традиційний погляд // *Музична україністика : сучасний вимір* : збірник наукових статей. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2012. – Вип. 7. – С. 4–12.
5. Кияновська Л. Галицька музична культура ХХ–ХХІ століття : Навчальний посібник. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2007. – 424 с.
6. Кониський Олександр Якович // *Українська музична енциклопедія*. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. – Т. 2. – С. 523.
7. Кузик В. Молитва "Боже Великий, Єдиний" // *Українська музична енциклопедія*. – Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2011. – Т. 3. – С. 460.
8. Лисенко М. Релігійні твори для мішаного хору / упор. М. Юрченко. – Дрогобич : Відродження, 1993. – 37 с.
9. Музична символіка України : дитячі хорові твори / упор. М. І. Бурбан. – Дрогобич : Відродження, 1997. – Ч. II. – 37 с.
10. Погребенник Ф. П. Наша дума, наша пісня : нариси-дослідження. – К. : Музична Україна, 1991. – 207 с.
11. Погребенник Ф. Українські пісні-гімни. – Київ : Т-во «Знання», 1992. – 64 с.
12. Райківський І. Я. Українські пісні-гімни в Галичині ХІХ ст. До 150-ліття першого виконання національного гімну України «Ще не вмерла Україна» (1865 р.) // *Галичина*. – 2015. – Ч. 27. – С. 297–304. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nikp_2015_27_39
13. Скорульська Р. Молитва // *Музика*. – 1998. № 2. – С. 19–20.
14. Трембіцький В. Національний гімн «Ще не вмерла Україна...» та інші українські гимнові пісні. – Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 2003. – 174 с.

